

CSEHY ZOLTÁN

Örök jelen(lét)re kárhoztatva

Az újrafordítás néhány kérdése az antik versfordítás viszonylatában

Az újrafordítás meglehetősen ambivalens csengésű terminus, hiszen részint egy már meglévőnek a felülírását, átstrukturálását, erodálódását vagy netán eltörlését, részint a már létező fordítói, értelmezői tartomány örömteli gazdagodását jelzi. Az örömteli gazdagodás természetesen elsősorban minőségfüggő, narratívafüggő, eseményszerű jelenlét, melynek lényege az értelmezés polifóniájának megteremtődése. Az újrafordításból hiányzik az úttörés heroizmusa, a honosító szándék és lendület: éppen ezért az újrafordítás a legtöbbször kikezd, újraértelmez, újramond, de mindig megkérdőjelez, hiszen önmaga számára készít helyet egy többé-kevésbé erőteljes narratívában. Ezt a narratívát önigazoló módon igyekszik lehetőségeihez és adottságaihoz mérten kisajátítani. A hagyományhoz való viszonyulást örökös termékeny vitapozícióként is felfoghatjuk, annak ellenére, hogy olykor a vita radikális összetűzésekbe, paradigmatiszta konfliktusokba torkollhat. Ez abból is fakad, hogy az irodalmi műfordításnak nincsenek kanonikusan rögzült szabályai, annak ellenére sem, hogy az aktuális poétika köznyelven önkéntelenül is megképez egy izlésnormát, jobban mondva létrehoz egy túréshatáron belüli szöveg-használatot. Ez a hol keskenyebb, hol vaskosabb sáv lenne a műfordítás, az átköltés, a magyarítás, az adaptálás sávja vagy sávrendszere. Az újrafordítás viszonypozíció: az ismétlés aktusát sejteti, ugyanakkor ez a megismételt aktus épphogy egy másfajta szöveg létrehozására irányul. A viszonypozícióba helyezkedő szöveg akár el is törölheti előzményeit (Devecseri Homérosa lényegében költőileg és filológiaiilag is „megsemmisítette” előzményeit), de akár párbeszédbe is kerülhet azokkal, sőt az olvasót is bevonhatja ebbe a polifón diskurzusba (Nádasdy Ádám Dante-fordítása nem érvényteleníti Babitsét, hanem valósággal kiprovokálja az együttozvasást, ugyanakkor Babitsé elsöpörte Szász Károlyét). Az újrafordítás legenyhébb változata a korrekció, a hibák, a meg nem értett allúziók feltárása és sikeres felszámolása, vagy az arra való törekvés. Hogy mi számít hibának, annak megítélése a poétikai térfélen a legnehezebb. A korábbi fordító önhibáján kívül ejtett tévesztéseinek a korrigálása bevett gyakorlatnak számít. A Szentkuthy-féle *Ulysses* kollektív korrekciója a megőrizve továbbfejlesztés ragyogó példája, melynek metodológiai fűtőanyaga az ősfordításból áradó kreatív, inspiratív energia volt. A megújult ősfordítás a megújult Joyce-filológia és a kortárs Joyce-befogadás irizáló tereibe kerülve kelt új életre.¹

¹ James JOYCE, *Ulysses*, ford. GULA Marianna, KAPPANYOS András, KISS Gábor Zoltán, SZOLLÁTH Dávid, Budapest, Európa, 2012. Az utószóban Kappanyos András a Joyce-univerzumban bekövetkezett változások nyomán egy „radikális – újrafordítással felérő – átdolgozás” szükségességéről beszél. *Uo.*, 682.

A hiba mellett a korrekciós újrafordítás másik indoka az első fordítás szándékos vagy kényszerű manipulálásával függ össze: e terepen könnyen (ön)cenzurális, erkölcsi, ideológiai okok bonyolult szövevényébe gabalyodhatunk. Szövegrészek elhagyása vagy beiktatása, a szöveg egyes részeinek manipulálása, a társadalmi, politikai vagy akár nemi viszonyok megváltoztatása, a szöveghez való attitűd átalakítása, a regiszterek manipulatív elmozdítása mind olyan tényezők, melyekkel számolni kell.

Az újrafordítás ugyanakkor a megsokszorozás, a megtöbbszörözés aktusa is. Nagyobb nyelvek esetében örvendetes jelenség, hogy egy műnek egy időben több érvényes fordítása is létezik: ezek összjátéka hozza közelebb magát az ősművet. Kiseb nyelvek esetében ez ritka jelenség, az újrafordítások jobbára bizonyos időtávlatban, úgymond valamiféle avulásérzeti távolságban keletkeznek. Vannak olyan irodalmi helyzetek is, amikor a párhuzamos újrafordítások versengő lendülettel sorjáznak: a Nyugat generációi ebből szinte sportot űztek, s nem egyszer kölcsönöztek jól sikerült elemet az elődöktől vagy korrigálták azok megoldásait.² Miért van az, hogy például se Babits Mihály, se Kosztolányi Dezső, se Radnóti Miklós, se Weöres Sándor, se Vas István nem fordított egyetlen olyan antik verset se, melynek ne lett volna korábbi magyar fordítása? A magyarázatnak csak egy része az, hogy az antik fordítás már a korábbi században is kiemelt presztízzsel bírt, és szinte „minden” jelentős költői szövegnek készült jobb-rosszabb magyar variánsa. A poétikai váltás, a műfordítói értelmezések komplex hálózatának modifikálódása nyilván ebben nagyobb szerepet játszott.

Hagyománykritika és betetőző fordítás: egy Simónidés-epigramma példája

Az újrafordítási ajánlatot az olvasó nem mindig fogadja el, ilyenkor a felülírás sikertelen marad. Ponori Thewrewk Emil nevezetes (1891-es) Simónidés-epigramma fordítása olyannyira stabilan tartja magát, hogy semelyik modern ajánlat nem tudta kibillenteni kanonikus pozíciójából: a disztichon pentameteré szállóigévé vált, egyszerre számít fordítás- és műfaj történeti mintadarabnak és önértékű irodalmi műnek. A maga korában már Kazinczy Ferenc vagy Kovács József számos fordításvariánsánál is termékenyebb ajánlatot kínált:

Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak,
Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.³

² POLGÁR Anikó, „Sorsod démona, Oedipus”: Gondolatok a Nyugat fordításszemlélete és a fordítói intertextualitás kapcsán = P. A., *Ráfogások Ovidiusra*, Pozsony, Kalligram, 2011, 209–225. Lásd még például JÓZAN Ildikó, *Mű, fordítás, történet: Elmélkedések*, Budapest, Balassi, 2009, 228–246; CSEHY Zoltán, „Megcselekedtük, amit...?” Jelenkor, 2008/5, 610.

³ PONORI THEWREWK Emil, *Görög anthologiabeli epigrammák*, Budapest, Franklin Társulat, 1891, 69.

Ponori Thewrewk *Görög anthologiabeli epigrammák* című műfordításkötetének jegyzetapparátusában, konkrétan a 249. szöveghez írt végjegyzetben foglalja össze és ismerteti a költemény „valamennyi magyar fordítását”, de a német megoldásokra is kitér.⁴ Az újrafordítás tehát a hagyomány gondos szemrevételezése, analízise után történt meg, mintegy a betetőzés illúzióját keltve, szinte fejlődéselvszerűen. A Simónidész-epigramma fordítástörténeti beágyazottsága máig olyan erős, hogy viszonylag kevés sikeres ellenajánlat érkezik. Nevezetesnek számít például József Attila izgalmas diákkori fordításkísérlete.⁵ Rados Péter András joggal állapítja meg a két szöveg analíziséből, hogy „az eredetiben sem a haza által megkövetelt hősiességről, sem az ősi hagyományokról nincsen szó”.⁶ Szigorú filológiai értelemben igaza van, ám poétikai, illetve történeti kontextusban nincs, hiszen noha a katonák valóban a parancsoknak, a törvényeknek engedelmeskednek, de ezek végeredményben a haza parancsai és törvényei, illetve Spárta ősi hagyományai. A filológiai tűréshatár lelkesen tologatható ide-oda, különféle korrekciós igények jelenthetők be, de a két fordítói megoldás sikere épp abban rejlik, hogy a műfordítók a korban (és úgy tűnik, máig) érvényes, könnyen értelmezhető, úgymond „kortárs” szöveget alkottak meg. Szepes Erika ugyancsak kritikai górcső alá vette a korábbi változatokat,⁷ a tűréshatár tolmércéjét igyekezett filológiai és retorikai értelemben a lehető legszűkebbre állítani, kritikai érveit ugyanakkor saját, 2022-es változatának igazolására használta fel:

Ó, idegen, menj, add tudtára a spártai népnek:
itt fekszünk, eleget téve parancsainak.⁸

A modern újrafordítás melletti érvelések általában nem poétikai, sokkal inkább filológiai jellegűek: a tudományos hangnem mintha erőteljesebb legitimálást irányozna elő, mintsem a képlékeny költői koherencia kérdése. A szöveg kikezdetlennek beállított filológiai igazsága többet nyom a latban, mint potenciális költői igazsága. Rados Péter is előhozakodik egy saját megoldással:

⁴ *Uo.*, 194–197.

⁵ „Arramenó mondd meg Spártának, hogy pihenünk s az / Ős hagyományaiért hullt el a hősi sereg.” JÓZSEF Attila *összes művei* IV., Budapest, Akadémiai, 1967, 43. A fordításhoz tartozó filológiai jegyzetanyag: *uo.*, 211. Radó Antal változatában ugyancsak felbukkant a törvény terminus (ez egészen Kazinczyig vezethető vissza), illetve a pihenünk eufemizmus: „Vidd e hírt, vándor, ha elérsz a spártaiakhoz, / Törvényét követők s most ime itt pihenünk” RADÓ Antal, *Görög költők*, Budapest, Athenaeum, 1886, 289. Később Csengery Jánosnál is jelentőssé válik a motívum: „Vándor, vidd meg a hírt Spártának: teljesítettük / Törvényét s most itt halva pihen tetemünk.” CSENGERY János, *A görög líra gyöngyei*, Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1933, 90.

⁶ RADOS Péter András, *Simonidész: 300 spártai sírverse*, Magyartanítás, 2001/4, 4.

⁷ SZEPES Erika, *Hősök vagy áldozatok? (H)ősi háborúk (h)arcai*, *Ezredvég*, 2022/5, 107–112. Itt jegyzem meg, hogy az írás tipikus példája a fordítói vallomás és a kritikai analízis versengéséből kibomló jellegzetes dramaturgiának, melynek csúcspontja a műfordító trónfosztó öngazolása. Ez korántsem minősítés kíván lenni, sokkal inkább szövegtipológiai megfigyelés.

⁸ *Uo.*, 112.

Most szerepeljen ez az egyszerű változat műfordításként:
 „Vándor, vidd hírül lakedaimoni földre, hogy itten
 fekszünk, s tettük, amit ránk osztott a parancs.”⁹

Látható, hogy mindkét új változat úgymond filológiai értelemben pontosabb, poétikai „igazságuk” azonban igencsak kétes. A Szepes-féle változat első sorához képest Ponori Thewrewk fordításának hexametere maibb és közvetlenebb, kevésbé patetikus, s ha kifogásolható is a *haza* szó romantikus beágyazottsága, könnyű belátni, hogy a *nép* szó sem kevésbé leterhelt. A szinte szókövető leképezés másik sora valóban energikus alternatíva. Rados Péter megoldása a pentameterben metrikailag megbicsaklik, a hexameter pedig szerelményszerűen kimódolt. Költői értelemben még mindig Ponori Thewrewk munkája a koherensebb szöveg, ráadásul meglehetősen „egyszerű változat”. Épp ez a koherencia teszi elfogadhatóvá a „megcselekedtük” archaizmusát, sőt külön színt ad a szövegnek. Mind Szepes, mind Rados fordításváltozatának lexikai alapanyaga megtalálható már Trencsényi-Waldapfel 1942-es változatában:

Add hírül, vándor, Spártában, hogy mi, kik itten
 fekszünk, megtettük mind a parancsaikat.¹⁰

József Attila fordításának viszont koherens költői világa van, s annak ellenére, hogy emelhetők ellene szórszálhasogatóan szigorú filológiai kifogások, végeredményben igazat kell adni Gáldi Lászlónak, aki szerint „[s]zinte valamennyi korábbi magyar fordítás közös hibája bizonyos töredezettség volt: az hiányzott belőlük, amit József Attila minden vers legfőbb értékének tartott: az ihlet. A görög eredeti hosszú szavainak méltóságjeljes és egyben gördülékeny lejtését legjobban ez a 16 éves ifjú közelítette meg”.¹¹

Ha értelemközlő, ugyanakkor a maga viszonylagos színtelenségében is koherens, filológiaiilag és verstanilag is pontos változatot kellene megneveznem, talán Franyó Zoltáné lenne az, noha épp ez a színtelenség rontja le a szöveg mint költemény életeseleyeit:

Vándor, vidd el a hírt Spártába, hogy itt pihenünk mi.
 Teljesítettük, amit ránk a parancsa kirótt!¹²

Az újrafordítások alapvetően két kategóriába sorolhatók. A fejlődéselvű újrafordítás

⁹ RADOS, 4.

¹⁰ *Görög versek*, ford. DEVECSERI GÁBOR, TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, Budapest, Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, 1947, 125.

¹¹ GÁLDI László, *József Attila, a műfordító*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1955/2, 156.

¹² FRANYÓ Zoltán, *Évezredek hírvain*, Marosvásárhely, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1958, I, 77. Vö. GÁLDI László, *Franyó Zoltán műfordításai*, Filológiai Közöny, 1962/3–4, 415.

hívei hisznek a betetőző fordításban: eszerint a logika szerint a régi változatok tökéletesíthetők és tökéletesítendőek, szavatossági idejük a befogadás piacán idővel lejár, a történetiségben betöltött szerepük viszont elvitathatatlan. A klasszikus műalkotás mintha valamiféle megfejtendő kódrendszer lenne, melynek titkához a fordítási stratégiák mind élesebb fókuszáló technikái vihetnek a legközelebb. Ez a misztifikáló nézet egyben a jelen túlértékeléséből fakad: értelmezési módszertanának lényege, hogy a korábbi fordító mit nem vett észre, hol hibázott, mi az, amit még nem tudhatott, vagy mi az, amit poétikai vagy filológiai értelemben félreértett. A korábbi fordításról szóló értelmezői beszéd elsősorban a hiányok listázásából, vagy pedig – a történeti-poétikai ráakódások mindenkor jelenhez való kötéséből fakadó úgynevezett – anomáliák (túldíszítés, az adott korszak poétikai ízlésének kiszolgálása, beleköltés, átköltés stb.) felrovásából áll. Ez az értelmezői stratégia tehát részint a hiányok, részint a feleslegek tartományait változtatja ütközőterekké. Természetesen ahhoz, hogy a hiányt vagy a felesleget érzékeltetni tudjuk, rendelkezniünk kell a viszonyítás igazságtudatának magabiztosságával. Ha ilyen módon akarunk véleményt formálni, fel kell építeni hiteltel ügyvéd-filológus profilunkat, tekintélyre kell szert tennünk, ehhez a költői tudás vagy érzék kevés. A betetőző fordítás készítője szinte megszállottan elemzi elődeit, miközben a forrásnyelvi szöveget fétisként kezeli, s többé-kevésbé bevallatlanul saját szövegére is nárcisztikus tekintetet vet.

Műfordító-költőként ösztönösebben, vagy egészen patetikusan szólva ihletettebben járunk el, hiszen a koncepciónk lényege ilyenkor a poétikai innováció képlékenyebb kategóriáit mozgósítja: legyen szép, vagy épp csúnya, legyen harmonikus vagy épp diszsonáns, legyen energikus vagy ernyedte, töltsük meg költőiséggel mind a szöveget, mind a versformát – alakuljunk át antik szerzővé, lássuk a bennünk élő másikat, szabadítsuk rá a szövegre a nagy találkozás minden kreatív izgalmát. A költőiség képlékeny fogalmán nem a dekorativitás értendő, hanem az adott korszak irodalmi köznyelvében érvényes költői tevékenység jellege. Ezekről a kalandokról leginkább metaforákban, példázatokban tudunk beszélni, az irodalom nyelvén, mely inkább látató és érzékeltető, mint egzakt és magabiztos.

A hagyománytörő változat híveként jellemezhető újrafordítónak kizárólag a kor szava számít, a hagyomány nem meghaladandó cél, hanem a készülő szövegen kívüli koincidencia, mely ugyan létező valóság, de jelentősége mindössze annyi, hogy ki kell lépni belőle. József Attila diákkori Simónidés-fordításának spontaneitása is hasonló jellegűnek hat: nem találja a hagyományban hasonló vagy kifejezetten közeli megoldási javaslatrendszerre. Mind szintaxisában, mind poétikai egyívásúságában, mind lendületében, mind lexikai anyagkészletében új úton indul el, és ez a költői út valóban egy antik költői szöveghez, és nem egy filológiai vagy iskolai penzumhoz vezet.

*Hagyományfétis és műfordítás:
Arany Barine-óda fordításának modern karrierje*

A hagyománytisztelet olykor fétiszáló jellegű: és itt az újrafordíthatatlanság kategóriájára helyezném a hangsúlyt. Létezhet-e annyira tökéletes fordítás, amely minden újabb kísérletet felszámol vagy feleslegessé tesz, mellyel nem lehet vagy illik versengeni? Példaként erre a jelenségre Arany János nevezetes Horatius-fordítását hoznám fel, az ódák második könyvének nyolcadik darabját, az általában utólagosan *Barinéhoz* címmel ellátott költeményt.¹³ A nevezetes óda újrafordíthatatlanságának kérdése már Csengery János Horatius-összesének kiadásakor markáns imperatívusszá vált, hiszen Horatius-fordításkötetében saját próbálkozás helyett Arany fordítását közölte *A csapodár Barinéhoz* címmel, azzal az indoklással, hogy „Arany János átültetésénél jobbat és szebbet nem nyújthattam”.¹⁴ A kötetben ez az egyetlen vendégfordítás szerepel.

Arany népies fordításának felettebb látványos karrierje bontakozik ki az 1950-es években, számos antológiába válogatják be, ugyanakkor úgy kanonizálódik, hogy nem válik követendő példává, hiszen a modern fordítói paradigma radikálisan más irányba tart, ráadásul szinte központi irányítás alá kerül. A formahűség és a filológiai hűség sajátos szimbiózisa alapvető normává válik, Arany variánsa fétistárgy marad, mely előtt hódolni szokás. Arany szövege olyan bizarr szöveggé válik, mely harsány és kuriózumszerű jelenlétével tüntet, ugyanakkor közvetett poétikai és módszertani útmutatása végeredményben fordítói zsákutcának számít. Népies, könnyed tónusa viszont valamelyest beilleszthető az 1950-es, 60-as évek hivatalos poétikai diskurzusába, így Arany kétségkívül rendelkezik annyi kanonizáló erővel, hogy az arisztokrata Horatiust az uralkodó kultúrpolitikával könnyebben elfogadtassa.

Az *Erősz és Ámor* című, antik szerelmes és erotikus verseket tartalmazó antológia 1953-ban jelent meg: a gazdag anyagban Arany János Barine-fordítása az egyetlen régi szöveg, egyedül képviseli a hagyományt. A válogatásban Arany szövegén kívül ugyanis kizárólag 20. századi műfordítók kizárólagosan formahű fordításai

¹³ Kézirata az MTAK-ban K 511/20 jelzettel található meg. Elérhető online is: http://arany.btk.mta.hu/sites/default/files/image/2018/10/03/mtakt_k511_20_113_0.jpg. (Letöltés ideje: 2024. április 1. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes) Itt is *Horatiusból. Ulla si juris...* címmel szerepel. Lásd még: ARANY János *elegyes költői darabjai*, Pest, 1867, 203–204; ARANY János *elbeszélő és elegyes költeményei*, Budapest, Ráth Mór, 1884, III, 430–431. Az elegyes versek közé illesztett fordítást paródiák, satirikus költemények és költői formamutatványok veszik körül (*A poloska, Gházel, Az új magyar költő*). A költeménynek a korban formahű variánsai is készülnek: lásd például Q. HORATIUS FLACCUS *ódái*, ford. BARNA Ignác, Budapest, Révai Testvérek, 1886, 79–81.

¹⁴ HORATIUS *ódái és epódusai*. Magyarúl CSENGERY Jánostól, Szeged, Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavidálat, 1922, 207. A fordítás helye: 64. Radó Antal reprezentatív antológiájában ugyancsak Arany változata szerepel (*Barinéhoz*), de Radó más műfordítókat is befogad könyvébe, a Horatius-válogatást saját fordításai mellett Arany és Szász Károly munkáiból állította össze. RADÓ Antal, *Latin költők: Szemelvények magyar fordításban*, Budapest, Athenaeum, 1885, 138. „Horatius három ódáját Szász Károly mintaszerű magyarításában vettem be, végül Ráth kiadó úr megengedte, hogy Arany ismert Horatius-fordításával is növelhessem e mű értékét.” RADÓ, IV.

szerepelnek.¹⁵ 1954-ben a szöveg ott olvasható a *Latin költők antológiájában*,¹⁶ 1955-ben bekerül a Vas István szerkesztette *Vallomás* című, szerelmes verseket tartalmazó antológiába,¹⁷ 1957-ben egyedüli Horatius-versként bukkant fel a *Tiszta szívvel* című vegyes tartalmú gyűjteményben,¹⁸ mely alcíme szerint *Szép versek szavalókönyve*ként határozta meg önmagát. Ugyanebben az évben szerepelt még az *Énekek éneke* című szerelmesvers-válogatásban is.¹⁹

Az 1957-ben kiadott *Homér és Ossián: Versfordítások Faluditól Arany János utá-nig (1750–1900)* című antológiában Arany Barine-ódafordítása mellett felbukkan egy igazi társkuriozum is: Édes Gergely frappáns, disztichonos fordítása ugyanebből az ódából. Az elégiává változott óda mégsem hat olyan meglepetésszerűen, mint Arany variánsa, mely az antik *carmen* összetettsége helyett a népies, romantikus dal műfajához igazodik.²⁰

Az 1961-es Borzsák–Devecseri-féle kétnyelvű Horatius-összes paradigmaváltó fordítói programot kínált, mely ráadásul egységes fordító elvrendszer szerint, mintegy kollektív teljesítményként képzelte el egy autentikus magyar Horatius-kép kialakítását.²¹ Ebbe az új poétikai ideálba Arany már nem fér bele: a szerkesztő az ódát Horváth István Károly új fordításában közli.²² Arany variánsának még a Horatius-fordítástörténet nagy pillanatait rögzítő *Változatok* című részben sem akad hely, ráadásul Borzsák István előszava meg sem említi Aranyt. Az antológia nyomán kibontakozott

¹⁵ *Erős és Amor: Görög és római költők a szerelemtől, szerk. FALUS Róbert, Budapest, Magyar Helikon, 1957, 126–127.*

¹⁶ *Latin költők antológiája, szerk. SZEPESEY Tibor, Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1954, 85–86.*

¹⁷ *Vallomás, szerk. VAS István, Budapest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1955, 31–32. Az antológia később több új kiadásban is megjelent.*

¹⁸ *Tiszta szívvel, szerk. ASCHER Oszkár, RÉZ Pál, Budapest, Móra, 1957, 18–19.*

¹⁹ *Énekek éneke, szerk. VAS István, Budapest, Európa, 1957, 40–41.*

²⁰ *Homér és Ossián, szerk. CSANÁDI Imre, VARGHA Balázs, Budapest, Magvető, 1957, 220–222. Kőríz Imre e kötet hagyományára épülő modernebb válogatása ugyancsak szerepelteti Arany fordítását: *Régi magyar műfordítások: Válogatás 1900-ig, szerk. Kőríz Imre, Budapest, Unikornis, 2001, 79.**

²¹ *Quinti HORATI Flacci Opera Omnia – Quintus HORATIUS Flaccus összes versei, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, Budapest, Corvina, 1961. A kötetről kialakult vitához lásd POLGÁR Anikó, „Pontosság” és „szószertiség” a rekonstrukció elméletében: A Horatius-vita néhány elvi kérdése = *Papírgaluska: Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról, szerk. HAJDU Péter, POLGÁR Anikó, Budapest, 2006, 7–19; KŐRIZ Imre, Kókuszverseny és bölcs bolondozás, Holmi, 2014/10, 1174–1178; Uő., A mi Horatiusaink, Literatura, 2008/2, 206–216; DARAB Ágnes, A klasszikus antikvitás hazai műfordítás- és recepciótörténetéről (19–20. század), Irodalomtörténeti Közlemények, 2022/2, 252.**

²² *HORATI Opera Omnia – HORATIUS összes versei, 147–149. A költeményt Bede Anna korábban is lefordította formahű változatban, s noha Bede a Devecseri-féle kötet egyik fordítója, ez a Horatius-szöveg nem az ő fordításában került a kötetbe. HORATIUS, *Versék*, ford. BEDE Anna, NOVÁK József, Budapest, Európa, 1959, 73–74. A fordítás enyhén módosított változata *Barine leányzóhoz* címmel 1989-ben jelent meg: HORATIUS *összes művei*, ford. BEDE Anna, Budapest, Európa, 1989, 63–64. Ugyanez a helyzet a formahűen dolgozó Erdődy Jánossal is. Erdődy egyetlen fordítása szerepel a törzsszövegben, kettő pedig a változatokban. Barine-ódafordítását Devecseri nem találta az új paradigmába illeszthetőnek. HORATIUS *összes lírai költeményei és az Ars poetica*, ford. ERDŐDY János, Budapest, Bibliotheca, 1946, 68.*

vitában a harcias Vas István Arany fordítását páratlan remekműként határozta meg, és felrótta, hogy a hagyomány legjobb költői darabjait egy, az új fordítói elv oltárán feláldozni egyben az új elv létjogosultságát kérdőjelezi meg. „Micsoda kiadói és szerkesztői rövidzárlat kellett hozzá, hogy Arany Jánost Horváth István Károllyal helyettesítsék – aki pedig, úgy látszik, felfogta a helyzet komolyságát: a kötetben található fordítástömkelegének még mindig ez a kimagasló darabja” – írta vitairatának *Arany az ajtón kívül* című alfejezetében.²³

Devecseri elgondolásának védelmében talán idekíváncozik, hogy a *Változatok* fejezet csak az új paradigma közvetlen előzményeit vagy szövegvariánsait mutatta be: Arany variánsa a formahűség minimumát sem teljesíti, poétikai eszménye pedig minden üdesége ellenére az irodalomtörténet muzeális darabjai közé utalja. A féttisztárgy ledöntésére tett kísérlet láthatóan érzékenységeket sértett, holott végeredményben magától értetődő cselekedetnek hatott. Történeti panorámának, történeti kontextusvonulatnak ott a Kerényi Károly nevével fémjelzett *Horatius noster* – Magyar Horatius több kiadása (az első 1935-ben jelent meg), melyekben Arany szövege természetesen helyet kapott,²⁴ ahogy a későbbi fordítástörténeti karakterű antológiák mindegyikében szerepel. A választás az 1935-ös kiadásról írt kritikai visszhangban nem egyöntetűen pozitív: „Az I. 11 tökéletes fordítása Arany Jánosé (nem a II. 8 kellett volna Aranytól, mely jelentéktelen vers)” – írta például Szilágyi Endre.²⁵ Trencsényi Waldapfel utószavából az Arany-féle költői elgondolás természete és jellege is kiviláglik, és az a folyamat is felsejlik, ahogy Arany a maga korában a fordítói modernizmus előfutára lesz. „Hogy Bariné-ódáját maga Arany János mennyire formai kísérletezésnek tekintette csupán, meggyőzően mutatja az a szerkesztői megjegyzése, mellyel Jánosi Gusztáv két fordítását kísérte a Szépirodalmi Figyelőben (1861): »Adjuk e modern alakú fordítást próbául, hogyan ízlik Horác a mai dalformában.«”²⁶ Ez a paradigmateremtőnek tűnő korabeli modernizmus azonban hamar elvérzett.

Devecseri bálványdöntése azonban nem bizonyult tartósnak, bár – ahogy például Szénási Sándor írta 1962-ben – „kulturális forradalmunk révén Horatius is széles

²³ Vas István, *Horatius olvasásakor* = V. I., *Az ismeretlen isten*, Budapest, Szépirodalmi, 1974, 629. Vas már 1935-ben, a Kerényi-féle Horatius-kötetről írt kritikájában hangsúlyozza, hogy Babits és Arany volt az egyedüli, akinek „sikerült Horatius szerelmi lírájának könnyelmű lényegét visszaadnia”. Vas István, *Horatius noster*, Nyugat, 1935/8, 81.

²⁴ *Horatius noster: Magyar Horatius*, szerk. KERÉNYI Károly, Budapest, Officina, 1943, 79–81. Lásd még IMRE Flóra, *Horatius noster – A magyarországi Horatius-kép változásai*, Doktori disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2020. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/58212/dissz_imre_flora_nyelvtud.pdf?sequence=1

²⁵ SZILÁGYI Endre, *Horatius Noster: Magyar Horatius*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 59, 1935, 411–413.

²⁶ *Horatius noster: Magyar Horatius*, 196. Jánosi Gusztáv két ütemhangsúlyos, kilenceseket nyolcasokkal változtató sorokból kialakított kereszttrimes fordítást közölt (*A Talliarchoz, Delliushoz*). Szépirodalmi Figyelő, 1861, 38. szám, 605–606. Vö. még: „Magyaros (és ugyanakkor trochaikus mértékben csak kísérletképpen (s talán tréfás kísérletképpen) fordított antik verset — éppen Horatius Barine-ódáját (Carm. II. 8)” – írja Aranyról Falus Róbert. FALUS Róbert, *Horatius összes versei: Opera Omnia Horati*, Filológiai Közlöny, 1962/1–2, 208.

tömegek kedvencévé vált”. Szénási adata szerint a mű mintegy 23 000 példányban került forgalomba.²⁷ Az 1963-as *Római költők antológiájában* az Arany-remeklés ismét egyedüli régi fordításként bukkan fel (*Megszegett sok esküvése* címmel), vagyis a bálvány visszakerül a piedesztálra: itt már nemcsak a maga századát, hanem a teljes régiséget is ő képviseli.²⁸ Vagyis az Arany-fordítás újrafordíthatatlanságának kultusza tovább gyűrűzik, és immár kiszabadul abból a paradigmatiszmas kötöttségből is, melyet Csengery vagy Radó magyaros, sőt egyenesen Arany János-i (bár az Arany János-i univerzumon belül is kivételesen peremen lévő) fordításszemlélete képvisel. Arany ebben a modern antológiában demonstratív kuriózum, hiszen nem szapphói strófákban készült, és poétikai értelemben is látványosan kilóg a többi szöveg közül. A Horatius-korpuszból készült gazdag válogatás magyar szövegeit Kardos László, Orbán Ottó, Horváth István Károly, Bede Anna, Meller Péter, Szabó Lőrinc, Trencsényi-Waldapfel Imre, Radnóti Miklós, Áprily Lajos, Illyés Gyula, Devecseri Gábor, Jánosy István, Kerényi Grácia, Urbán Eszter és Muraközy Gyula munkái képviselik. Hogy kerül ide Arany János poétikailag társtalán, ebben a kontextusban meglehetősen idegen szövege, és miért nem kerül be a válogatásba például egy Virág Benedek-átültetés sem, vagy miért nem szerepel egyetlen olyan darab sem, melyet Kerényi kiváló esztétikai érzékkel választott ki a maga antológiája számára a korábbi századokból? Az előszót jegyző Horváth István Károly szerint a régi fordítások „ma már jórészt élvezhetetlenek”, illetve filológiai és nyelvi kuriózumok, ezzel szemben Arany „csodálatos Barine-óda fordítása” remekmű.²⁹ Ezt a minősítést a szerkesztő egyben magától értetődő poétikai indoklásnak is szánta. Épp ez a kuriózum jelleg és a történetiségből való kiszakítás, kontextusvesztés okozza, hogy ezt a fordítást a modern olvasó nem igazán tudja komolyan venni, adalék- vagy színezőanyagként, egyre inkább muzeális fétistárgyént kezeli.

Szepesy Gyula magánkiadásban megjelentetett Horatius-kötetében a Barine-óda új, kellemesen temperált, formahű fordításban jelent meg. A fordító *Az én Horatiusom* címmel vallomásos kísérőtanulmányt is mellékel a versválogatáshoz, melyben Arany János változatáról radikálisan lesújtó véleményt fogalmazott meg: „[...] Arany János érdekes kísérletét ma már nem vehetjük komolyan. Nemcsak azért, mert ő maga sem folytatta a kísérletezést, sőt egy másik Horatius-verset a metrumhoz ragaszkodva próbált lefordítani, hanem azért is – erről szilárdan meg vagyok győződve –, mert Aranynak ez a verses fordításkísérlete (kattogó Himfy-sorokban) még a korabeli, sőt régebbi Horatius-fordításoknak a színvonalát sem éri el”.³⁰ Szepesy szinte amellett érvel, hogy Arany műve lényegében paródia, és keresett fordulatait, szóválasztásai sokszor komolytalanok, mint például az „ifjak közt bajára”, vagy a „bájkörödben elidőz” szakaszok, netán az „örök isten” említése ebben a kontextusban. A játékos

²⁷ SZÉNÁSI Sándor, *Horatius noster*, Theologiai Szemle, 1962/9–10, 314.

²⁸ *Római költők antológiája*, Budapest, Európa, 1963, 176–177.

²⁹ *Uo.*, XXI.

³⁰ HORATIUS *legszebb ódái*, ford. SZEPESY Gyula, Budapest, magánkiadás, 1984, 151. A fordítás helye: 81–82.

szellemesség jelenléte a költeményben nyilvánvaló, ahogy a parodisztikus él is markáns, a bájkör szó kifejezetten a két Kisfaludyt, illetve a szentimentális hagyományt idézi, és a versforma valóban a Himfy-strófa közeli rokona.

Az Arany-fordítás karrierjének csúcspontja talán 1966-ra tehető, amikor bekerül *A világirodalom legszebb versei* című antológiába és később annak utódjaiba,³¹ s ezáltal a szöveg az egyetemes világlíra markáns reprezentánsává válik Horatius neve alatt. És egyúttal az újrafordíthatatlanság kontinuumát is reprezentálja, hiszen az antológia fordítói közül ismét Arany az egyetlen 19. századi, sőt az egyetlen régi fordító.

Horatius ódáinak 1985-ös kiadásában (*Lyra mundi*) az immár klasszikus helyzet ismétlődik meg: a kortárs fordítók száma örvedetesen gyarapszik, ám itt is minden indoklás, magyarázat nélkül ismét kizárólag Arany fordítása (*Barinéhoz*) marad az egyedüli túlélő és poétikai kakukktojás.³² A szerkesztői döntés azért is kifejezetten különleges, mert a *Lyra mundi* könyvsorozat hagyományaihoz híven a kötet sokszor több fordításváltozatot is közöl egymás mellett. Ez a polifónia alighanem a kötet legnagyobb érdeme is: ugyanakkor a Barine-óda kizárólag egy, mégpedig Arany fordításváltozatában szerepel benne, holott speciális helyzete miatt talán épp ez az óda kifejezetten igényelte volna a variációs párhuzamokat.

Talán nem teljesen alaptalan feltételezni, hogy Arany fordításának antológiás karrierje összefügg azzal is, hogy – ugyan más-más okból kifolyólag – mind Csengery kora, mind Vas István szinte kultikus darabként kezelte. Vas az Európa Kiadó szerkesztőjeként nyilvánvaló hatással volt a versfordítás kanonikus státuszának, újrafordíthatatlanság-kultuszának fenntartására. Gyanakodhatunk akár arra is, hogy a fordítás közlését költői ellenérvként használta a Devecseri névvel fémjelezhető, szinte egyeduralkodóvá vált paradigmával szemben. Az Arany-fordítás sugallta műfordítói technika Csengery korában még potenciális alternatíva lehetett, de az 1960-as években már újraaktíválhatatlan volt. Rónay György 1963-ban ironikusan meg is jegyezte, hogy a Devecseri-féle paradigmát radikálisan támadó Vas nyilván túlságosan szürkének találta azt a Horatius-képet, melyet az 1961-es kötet közvetít, s talán még az is felmerül benne, hogy „akkor már inkább dobjuk el a formát is, hátha az az oka, és tolmácsoljuk Horatiust úgy, ahogy Arany a Barine-ódát”³³

Horatius válogatott verseinek a költő életművének rekonstruált kronológiáját követő, a hagyományos kötetkompozíciókat felrúgó kiadása az Európa Diákkönyvtár sorozatban 2006-ban ugyancsak Arany fordítását közölte egyedüliként a régiségből (*Barinéhoz*).³⁴ A válogatást Várady Szabolcs jegyzi, aki szerkesztői utószavában kitér az Arany-fordítás szerepére: itt viszont már nem az újrafordíthatatlanság kultikus

³¹ *A világirodalom legszebb versei*, szerk. LATOR László, Budapest, Európa, 1966, 52–53. *A világirodalom legszebb versei*, szerk. LATOR László, Budapest, Európa, 1971, I, 45–46. Az antológia újabb kiadásai: 1973, 1978, 1988.

³² HORATIUS, *Ódák*, Budapest, Európa, 1985, 80–81.

³³ RÓNAY György, *Horatius körül (vita-cikk)*, Nagyvilág, 1963/1, 113.

³⁴ HORATIUS, *Válogatott versek*, Budapest, Európa, 2006, 124.

paradigmája bontakozik ki előttünk, hanem a Horatius-univerzum egy jellegzetes vonásának problémája: „Vitakérdés, hogy Horatius könnyed, dalszerű versei mennyire adhatók vissza magyarul az antik versmértékben. A tagadók serpenyőjében a legnagyobb súly a II/8. óda Arany János fordításában – semmiképp sem nélkülözhetjük válogatásunkból.”³⁵ A válogatás egyik legizgalmasabb fejleménye Kőrizs Imre markáns fordítói jelenléte: hangja új, eleven, kompromisszumkész színt képvisel, mely képes egyensúlyt találni a kortárs költészet paradigmái és a horatiusi univerzum reinkarnálhatósága között. Nem véletlen, hogy épp ő készíti el a Barine-óda legutóbbi változatát. A kísérlet *Horácból* címmel és *Arany János emlékének* alcímmel került be nem a Horatius-válogatásba, hanem saját verskötetébe.³⁶ A kötet felelős szerkesztője ugyancsak Várady Szabolcs volt. A fordítás kivételesen hibridizáló nyelvezetű. Olykor meglepően kortársi, mint például a második strófában:

...de te valahány új
csalfasággal terheled, a fejed csak
ékesebben tündököl, általános
férfi-csapásként.³⁷

A záróstrófa viszont már az Arany János-i nyelvi univerzum térfelén maradván képez allúziós játékteret a strófa köré, mintegy szinonimikusan, ám bravúros antik formára szabva ismétli meg a teljes versszakot:

Féli is tőled anya kis legényét,
félti vén fősvény, s a fiatal asszony
is remeg, férje nehogy ott ragadjon
bájköreidben.³⁸

Arany strófája:

Féli anya kis legényét,
félti tőled fukar ősz,
s férjét uj ara, szegény, hogy
bájkörödben elidőz.³⁹

A forrasszöveghez való viszonyt egyértelműen a kortárs irodalmi narratíva határozza meg, és főként az ahhoz való szubverzív attitűd. A műfordító itt is számos szerepet

³⁵ *Uo.*, 240.

³⁶ KŐRIZS Imre, *Ez az egész és más versek*, Pécs, Pécsi Dorket Kft., Szignatúra Könyvek, 2009, 43.

³⁷ *Uo.*

³⁸ *Uo.*

³⁹ ARANY János *elbeszélő és elegyes költeményei III.*, 431.

ölthet magára. Olykor azzal érvel, hogy az artistikus forma kikezdi vagy elfedi a szöveg mély értelmű, gondolati dimenzióit, ezért inkább értekező prózát vagy a didaktikus költészetre jellemző lazítottabb formát kínál cserébe (Dante: *Isteni színjáték*),⁴⁰ vagy pusztán segédanyagot nyújt a másik nyelv, a téma iránt érdeklődő olvasó számára, és attól sem riad vissza, hogy gondosan megformált próza- vagy nyersfordítást kínáljon (Statius: *Achilleis*).⁴¹ Míg korábban szinte evidensnek számított, hogy egy-egy értekezésben, tanulmányban költői fordítást idéztek, ma már a költőiség, ha nem is mindjárt a szitokszó, de a gyanús, kikezdhető hitelesség szinonimájává kezd válni. Holott az elemzett szövegek maguk is költőiek, szöveglétük, genezisük abból az energiából fakad, melyet nem feltétlenül ellenőriz a ráció, mely a szavak materialitásának egyediségére ugyanúgy épít, akár az asszociativitás minduntalan megnyíló tartományaira és hálózataira. Ha a költeményt egzakt tartományként, ismeretanyagként kezeljük, egyszerűen rossz úton járunk, mert a létmódját kérdőjelezzük meg. A költemény csak részben fejthető meg, lényege pontosan a jelentéstartományok bővítésében van: hogy olyasmiről beszélhessen, amit csak versben lehet elmondani, mert ha másként is lehetne, a szerző megtette volna prózában, esszében vagy akár filológiai fejtegetésben.

A szavak, a költői képek, a retorikai sémák, a verslábak fordítói feltérképezése filológusi feladat, de a műfordítónak túl kell lépnie a térképészen, és a tervrajzban, a sémában, az arányokban meg kell látnia a valódi tájat, teret, várost, többdimenziós földrajzi tény. A síkfordító térképet rajzol újra, a műfordító tereket nyit és dimenziókat ad a szövegnek. A befogadói kultúra és az olvasáskultúra mindkettőért hálás: a térképen a rálátásnak, a sematizálásnak, az arányszámnak köszönhetően sokkal könnyebb a tájékozódás, mint egy váratlanul elének táruló valóságillúziót keltő térben, melyben emberi mivoltunk teljes érzelmi terhével, intuitív erőforrásaival, fizikai vagy szellemi előnyeivel kell eligazodnunk a rendelkezésünkre álló jelek alapján. A hagyománytörő fordítás radikalizmusa azon a műfordítói paktumon alapszik, melyet az előszóban vagy a kommentárban köt meg a fordító az olvasójával: itt tisztázza a veszteség és nyereség arányát, s ilyenkor mindig a nyereség térfele mutatkozik erőteljesebbnek, hiszen ennek az evidens vonatkozások mellett kényelmi dimenziója is van. A hagyománytörő fordítás elsősorban a mű aktuális nagyszerűségét emeli ki és mindenekelőtt szórakoztatni akar. A forrásnyelvi szöveg permanens adaptálhatósága olykor akár műfajváltáshoz is vezethet: az eposz például elmozdulhat a regény, a létköltemény a didaktikus költemény irányába. Ezek a mozgások kevés kivételtől eltekintve a jelen horizontjából az adott irodalmi elvárásrendszer könnyebben befogadható formái felé tartanak. A históriás énekköltés magyar reneszánsz hagyományában nem volt ritka egy-egy történetírói, bibliai vagy prózai passzus megverselése: ez jelentette

⁴⁰ DANTE, *Isteni színjáték*, ford. NÁDASDY Ádám, Budapest, Magvető, 2016. A fordítói koncepcióról lásd Uő., *A csökkenő költőiség: Tanulmányok, beszélgetések Shakespeare és Dante fordításáról*, Budapest, Magvető, 2021, 139–234.

⁴¹ KOZÁK Dániel, *Achilles másik pajzsa: Hagyomány és értelmezés Statius Achilleisében*, Budapest, Ráció, 2012, 319–349.

a befogadás legkényelmesebb és legpopulárisabb változatát, hiszen az olvasáskultúra kezdetlegessége, az információáradás lassúsága és az irodalmi norma sztereotipizálódása ezt irányozta elő.⁴² Ma a prózai szöveg verses újrafordítása legfeljebb olyan provokatív jelenség, mint saját hexameteres Petronius-fordításom.⁴³ Ellenben a verses szöveg prózai vagy ahhoz közelítő átültetése egyre népszerűbb. A műfaji tartomány kiválasztásának önkénye csak látszat, hiszen a legtöbbször még az adaptációk során is olyan technikák érvényesülnek, melyek a műfordítás standard eljárásaival állíthatók párhuzamba.

*Az újrafordítás mint kitörési kísérlet:
Horatius levelei Földiák Vince fordításában*

A klasszikus szöveg továbbélésének zálogaként is elgondolható a hagyománytörő újrafordítás ideológiai alapja: ez a típusú „szenzációs” reinkarnálódás az életelv alapjaként jelenik meg, a műfordító olykor valamiféle kultúrpedagógussá lényegül át, aki szolgálatot tesz az olvasónak, vagy egyszerűen kulturális áthangolást végez. A dinamizmust mint a szövegek alakulástörténetének létmódját könnyű elfogadni: ehhez a dinamizmushoz igazodik az aktuális fordítói koncepció és az olvasóval kötött paktum is. Ugyancsak a dinamizmus a betetőző fordításszemlélet egyik mozgatója, ám ott a minél hosszabban kitartható nyugvópont illúziója éppolyan erős, mint az érvényes műfordítás hitelességének tudata. A műfordítás itt az adott forrásnyelvi szöveget emlékműként is reprezentálja, míg a hagyománytörő újrafordítás a szöveg túlélési stratégiáit helyezi előtérbe, és azokat a kapacitásokat mozgósítja, melyek a lehető legkönnyebben kapcsolódnak az aktuális jelen irodalmi kontextusaihoz és a befogadói elvárásokhoz.

Földiák Vince *Horatius leveleinek első könyve* címen jelentette meg Horatius-fordításait. A fordítói paktum alapelveit Földiák külön tanulmányban szögezte le, melynek lényege, hogy ki kell törni a „Devecseri-féle fordítási paradigmából”,⁴⁴ ám ez a kitörés szokatlanul radikális lesz, hiszen az innovativitást mint teremtő újraalkotási stratégiát a fordító az adaptáció irányába viszi el. A meghaladandó pozícióba Bede Anna fordítása kerül, mely „azon a negédes, specifikusan antik fordításokra jellemző, Devecseri Gábor Homéros-fordításaiból kinőtt, majd visszakorcsosult nyelven íródott, aminek az égisze alatt egy masszaként olvad össze az összes görög és római szerző a magyar olvasó fülében”.⁴⁵ Ez a fülzsírszerű massa egyre kellemetlenebb, a

⁴² CSEHY Zoltán, *Szerelmem, a hexameter*, Magyar Tudomány, 2023/5, 569–579.

⁴³ PETRONIUS Arbiter, *Satyricon*, Hexameterekben magyarította CSEHY Zoltán, Pozsony, Kalligram, 2014. Lásd még Péter HAJDU, *The Hungarian Spectrum of Satyricon = Prismatic Translation*, Matthew REYNOLDS, ed. Oxford, Legenda, Modern Humanities Research Association, 2019, 312–330.

⁴⁴ FÖLDIÁK Vince, *Horatius leveleinek első könyve*, Budapest, ELTE Ókortudományi Intézet, 2019, XXX.

⁴⁵ *Uo.*, XXVI.

fül vagy kiveti, vagy el kell távolítani. Kétségtelen, hogy a Devecseri-paradigma ennél azért színesebb és árnyaltabb, de a veszélyérzet jogos. Földiák Horatiust szinte maszként kezeli, a csevegő tónusú levelek teljesen maivá alakulnak, mind a reáliák, mind a poétikai alapelvek tükrében. Arról van szó, amit Kappanyos András így fogalmaz meg: „a kulturális transzfer egyik legérdekesebb válfaja, amikor a fordító a teljes műre kiterjeszti a »teremtő áttétel« stratégiáját”, azaz tulajdonképpeni műfordítás helyett eleve az adaptáció szándékával nyúl az eredeti szöveghez”.⁴⁶ Kappanyos Faludy György Villonfordításának példáját hozza fel, és a recepció sikerét részint abban látta, hogy Faludy a kor modern nyelvezetét és életérzését ötvözte Villon kanonikus pozíciójával, valamint a Villonnak tulajdonított hihetetlen aktualitást és modernitást tette előbb káprázatos fölismeréssé, majd rajongás tárgyává. Tegyük hozzá: nagy segítségére voltak ebben a német kabaréköltészet villoniádái is. Horatius kanonikus pozíciói kétségtelenek: a forrásszöveg magas presztízse eleve adott, még akkor is, ha nagyon kevesen sorolnák ma Horatiust világirodalmi kedvenceik közé. Mindenfajta hagyománykikezdés provokációnak hat, mely kétségtelenül lehet nagyon termékeny is. „Nem bír testével, dül önben a pénz- meg a szexvágó?” – kérdezi például a költő hangján az első levél 33. sorában.⁴⁷ „Végletesen hiú tán? Van olyan kísérleti kúra, / mely, ha betartja az útmutatást, biztos javulást hoz. / Alkoholista, irigy, szexfüggő, lusta, agresszív? / Nincsen olyan vérbő vad, amely szelidülni ne tudna, / hogyha a kultúra hangja elől nem zárja fülét el” – folytatja később.⁴⁸ Ugyanezek a szakaszok Bede Anna változatában így hangzanak: „Éget a fősvényesség, nyomorult? Még többre törekszel?” „Vagy kebled dicsvágó pöffesztí? Varázsige van rá, / mit ha a szent könyvből háromszor idézel, elég is. / Légy bár nagyharagú, buja, lusta, irigy vagy iszákos, / nincs olyan elvetemült, aki megszelidülni ne bírna, / hogyha a művelt ész szavait felfogja fülével.”⁴⁹ A különbség szinte tapintható: Földiák szakít a hagyománnyal, modern kulturális fordítást készít, mai szenvedélybetegségeket jelző terminusokat használ, a homályos varázsgyógymód helyét a kísérleti, alternatív orvoslás mai divatja veszi át, kerüli a nehézkes patetizmusokat, a homályt, a költeményt felfokozott megvilágításba helyezi, az aktualizálás szenvedélyén keresztül mutatja meg Horatius egyediségét. Lábjegyzetekre, különösebb magyarázatokra és speciális háttértudásra nincs szükség. Eljárásmódját a leginkább Papolczy Péter Shakespeare-szonettátültetéseihez hasonlíthatnánk.⁵⁰ Az újrafordítás radikalizmusa kontrasztív viszonyt alakít ki a hagyománnyal, az elszakadáspoétika öngerjesztő retorikává válik, mely a szöveghasználat jelenkori kisajátítását természetes módon kezeli, a műfordítás klasszikus paradigmáját pedig a költői újraalkotás irányába tágítja ki.

⁴⁶ KAPPANYOS András, *Túl a sövényen*, Budapest, ELKH, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2021, 126.

⁴⁷ FÖLDIÁK, 45.

⁴⁸ *Uo.*

⁴⁹ HORATIUS *összes művei*, 274.

⁵⁰ PAPOLCZY Péter, WILLIAM SHAKESPEARE, SZABÓ Lőrinc, *Hogyne szeretnélek! Szonettek három hangra*, Budapest, Tilos az Á, 2019.

Az újrafordítás különleges alternatívái: két példa

Az újrafordítás egyik speciális iránya, amikor a szöveg nem értelmi és zenei-retorikai, hanem hangzáskonglomerátumként jelenik meg, azaz az akusztikus fordítás. Ezt a technikát magyar viszonylatban Péterfy Gergely ismertette meg Zukofsky Catullus-fordítása révén.⁵¹ Kőríz Imre *Horatius-négykezes* című verse hasonló technikát alkalmaz, mint Zukofsky. A költemény „nótajelzése” Horatius *Exegi monumentum*ára utal. A költemény (*Carmina* 3.30) valóban a Horatius-vers magánhangzóinak hangszerén szólal meg magyarul (az elíziókat leszámítva). A magyar vers teljesen latin, konkrétan horatiusi hangzású, a magánhangzók szintjéig hatolva követi az aszklépiadészi sorok ritmusképletét, ugyanakkor a leképezés kizárólag hangzó természetű, új tartalommal telített. Illusztrációként álljon itt a két vers párhuzamokba rendezett eleje:

Exegi monumentum aere perennius
 Lesz égi dokument? És e per elcsitul?
 regalique situ pyramidum altius,
 Mért állsz itt, te fiú? Írd, ami dal kijut!
 quod non imber edax, non Aquilo impotens
 Gondold: nincs vele harc. Volt, ami nincs okért.
 possit diruere aut innumerabilis
 Ordít itt, fut el ott. Itt fut el. Ám ki, mi?
 annorum series et fuga temporum.
 Csak lózung e miért? Egy suta vers? Porunk...⁵²

Természetesen az újrafordítás egyéb, kivételes formáira is felhívhatjuk a figyelmet: ilyen például a nemi viszonyokat megváltoztató áthangolás. Anna Elissa Radke, a „marburgi Sappho” *Katulla* címen kiadott Catullus-fordítása például nemcsak németül, hanem női nyelven szólal meg.⁵³ A queer studies fordításszemlélete például a szöveg queerelésére is feljogosít, az identitások, nemi markerek fordíthatósága, érzékeltetése is képezheti újrafordítás apropóját. És itt nem a korábban különféle okokból elleplezett nemi, szexuális viszonyok, vágykonfigurációk helyreállítására kerül a hangsúly, hanem a nemiség átfordíthatóságára, heteronormatív stabilitásának a kibillentésére.⁵⁴

⁵¹ PÉTERFY Gergely, *Zukofsky Catullusa – avagy a szöveg klónozása = A fordítás és intertextualitás alakzatai*, szerk. KABDEBÓ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MENYHÉRT Anna, Budapest, Anonymus, 1998, 282–288.

⁵² HORATI *Opera omnia*, 256–258; KŐRIZS, *Ez az egész*, 92.

⁵³ Anna Elissa RADKE, *Katulla: Catull-Überetzungen in weibliche und deutsche*, Marburg, Diagonal Verlag, 1992. Lásd még Wolfgang HÜBNER, *Katulla – Geschlechtsumwandlung bei Catull*, Paideia, 2018/1, 117–138.

⁵⁴ José SANTAEMILIA, *Sexuality and Translation as Intimate Partners? To ward a Queer Turn in Rewriting Identities and Desires = Queering Translation, Translating the Queer*, eds. Brian James BAER, Klaus KAINDL, New York – London, Routledge, 2018, 11–25.

Összegzés

Az újrafordítás kérdései egyre aktuálisabbak, hiszen, ahogy Márton László írja, „minden újrafordítás megszilárdítja az újrafordított mű helyét és szerzője helyzetét a világirodalmi kánonban”.⁵⁵ Az újrafordítás tehát szabadító kísérlet is, szövegekkel folytatott, folyamatosan fenntartott intim párbeszéd, metaforikus vérátömlesztés. Ez az írás mindössze néhány stratégiát és folyamatot mutatott be a lehetségesek közül. Előbb a kritikai jellegű hagyományviszonyból fakadó újrafordítás-kísérlet példáját láttuk (Ponori Thewrewk), illetve a fordítói öngazolás retorikáját mutattuk be, majd a fetiszáló jellegű hagyományviszony egy izgalmas példája következett (Arany). Az újrafordítás és az adaptációs technika speciális öszvéresítése után végül néhány alternatív újrafordítási stratégia került terítékre. Meggyőződésem, hogy a jövő a polifón stratégiák irányába mutat: központi metodológia már csak azért sem dolgozható ki, mert az irodalmi szövegek kulturális idegensége nem pusztán filológiai és befogadástörténeti kérdés, hanem poétikai feladat is, nyelvenként, szinte szerzőkként változó kihívásokkal. Egy irodalmi szöveg túlélésének záloga eleve sajátos rétegezettségének a függvénye, csak a potenciális kapcsolatteremtő képességek száma képes újra és újra a kulturális tér eleven részévé tenni azt. A műfordítás mindig a jelennek szól, a kiváló forrásnyelvi szöveg általa örök jelenre van kárhoztatva. Míg a forrásnyelvi szöveg archaizálódik, egyre titokzatosabbá, nehezebben megközelíthetőbbé válik, a friss, sikeres fordítás új életet tölt bele, és bekapcsolja az adott, aktuális irodalmi élet eleven vérkeringésébe.

CSEHY ZOLTÁN

költő, műfordító, kritikus, egyetemi docens

Comenius Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Pozsony

csehyzoltan@gmail.com

Doomed to Eternal Presence:

Some Questions of Re-translation in the Context of Ancient Poetry

Abstract: This paper presents some strategies for re-translation in the ancient context. First, I examine a series of attempts at re-translation arising from a critical relation to tradition. The starting point was Ponori Thewrewk's translation of Simonides' epigram, whose canonical position remains unshaken to this day, despite new attempts at translation. Next comes a

---

⁵⁵ MÁRTON László, *Az újrafordítás mint párbeszéd – észrevételek a Nibelung-ének kapcsán = Klasszikus művek újrafordítása*, szerk. GULYÁS Adrienn, MUDRICZKI Judit, SEPSI Enikő, HORVÁTH Géza, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2021, 23.

fetishising example of the relationship to the literary translation tradition, the 19th century translation of Horace by János Arany (*Carm.* 2.8). Despite the fact that Arany's translation does not retain the poetic form of the original Horace poem and its poetic solutions are now alien, and it cannot be held up as a literary translation example for modern literary translators, it has been handed down from anthology to anthology with astonishing success. The next problem is the special fusion of re-translation and adaptation techniques. I capture this phenomenon through Vince Földiák's translation of Horace. Finally, some alternative strategies of re-translation is discussed, such as queering the text or acoustic translation.

Keywords: literary translation, re-translation, adaptation technique, acoustic translation

DOI: [10.37415/studia/2024/1-2/58-74](https://doi.org/10.37415/studia/2024/1-2/58-74).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

